

**Van de Belgische Koloniale Biografie
naar het
Biografisch Woordenboek van Belgen Overzee* [1]****

door

Guy VANTHEMSCHE***

TREFWOORDEN. — Geschiedschrijving; Kolonialisme; Congo; Naslagwerken; Biografie.

SAMENVATTING. — In deze tekst blikken we terug op de ontstaansgeschiedenis en de kenmerken van de *Belgische Koloniale Biografie*, een bekend naslagwerk dat in het leven werd geroepen door het Koninklijk Belgisch Koloniaal Instituut, de voorloper van onze Academie. We leggen uit waarom beslist werd om een eindpunt te zetten achter de bestaande reeks en een nieuw onderzoeksinstrument te lanceren, het *Biografisch Woordenboek van de Belgen Overzee*. We stellen ook de nieuwe elektronische omgeving voor waarin het zal gepubliceerd worden.

MOTS-CLES. — Historiographie; Colonialisme; Congo; Ouvrages de référence; Biographie.

RESUME. — *De la Biographie coloniale belge au Dictionnaire biographique des Belges d’Outre-Mer.* — Dans ce texte, nous jetons un regard rétrospectif sur la genèse et les principales caractéristiques de la *Biographie coloniale belge*, ouvrage de référence bien connu créé par l’Institut royal colonial belge, précurseur de notre Académie. Nous expliquons pourquoi la décision a été prise de clôturer cette série et de la remplacer par un nouvel instrument de recherche, le *Dictionnaire biographique des Belges d’Outre-Mer*. Nous présentons également le nouvel environnement électronique dans lequel il sera publié.

**De aandacht voor „Grote Belgen overzee”
vóór de start van de Belgische Koloniale Biografie**

In de opbouw van nationale identiteiten speelt het verleden een grote rol [2]. Dat ge(re)construeerde verleden bestaat uit allerhande markante gebeurtenissen en uit grote individuen. Beide elementen werden geacht de „eigenheid” van de natie te reflecteren. De roemrijke figuren spelen daarbij een dubbele rol. Enerzijds symboliseren ze de essentie van de nationale kwaliteiten, anderzijds hebben ze

* Mededeling voorgesteld tijdens de zitting van de Klasse voor Menswetenschappen van 8 november 2011. Tekst ontvangen op 9 november 2011.

** De cijfers tussen haakjes [] verwijzen naar de noten en referenties, pp. 231-235.

*** Lid van de Academie en voorzitter van de Commissie voor de Biografie; Vrije Universiteit Brussel, Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, Vakgroep Geschiedenis, Pleinlaan 2, B-1050 Brussel (België).

ook bijgedragen tot de opbouw ervan. Die complexe omgang met feiten en persoonlijkheden uit het verleden heeft zich uiteraard ook voorgedaan in het jonge België [3]. In de 19de eeuw hebben de politieke autoriteiten en de culturele elites (bewust of onbewust) bijgedragen tot de constructie van een pantheon van Grote Belgen uit het verleden. Die *gloires nationales* moesten bijdragen tot de morele verheffing van de huidige en toekomstige generaties. Voor die helden moesten dan ook passende monumenten worden opgericht. Dat gebeurde soms letterlijk: standbeelden en bustes sierden de mooie plekken van steden en gebouwen. Maar er werden ook papieren monumenten opgetrokken. Biografieën, die soms regelrechte hagiografieën waren, voegden zich naast de kleinere, meer bescheiden notities die vervat waren in tal van naslagwerken die min of meer „wetenschappelijk” waren.

Op het einde van de 19de eeuw verkreeg de jonge Belgische natie ook een koloniale dimensie [4]. Vrij onverwacht en eerder toevallig maakte Congo voortaan deel uit van de nationale lotsbestemming. Na jarenlange inspanningen was de tweede koning der Belgen, Leopold II, de soevereine vorst geworden van een enorm gebied in het hart van centraal Afrika. Dat was gebeurd zonder veel openlijke hulp van de Belgische politieke autoriteiten, in het begin zelfs tegen hun wil in. Geleidelijk aan was de publieke steun voor die koloniale onderneming echter groter geworden. Tussen 1885 en 1908 hadden tal van Belgen ook lijfelijk deelgenomen aan de opbouw van de Onafhankelijke Congostaat. Het ging om enkele duizenden individuen: militairen, missionarissen, zakenlieden, geleerden, avonturiers. Velen stierven, ofwel in militaire operaties, ofwel (meestal) geveld door ziekte. In 1908, toen België dat gebied officieel als kolonie overnam, werden de metropolitaanse overheden en bevolking er uiteraard nog nauwer bij betrokken. In de daaropvolgende decennia, tot aan de onafhankelijkheid van de kolonie in 1960, kwamen vele tienduizenden Belgen fysiek in contact met Congo (en vanaf 1919 tot 1962, met de mandaatgebieden Ruanda en Urundi).

De kolonisatie verleende bijgevolg een nieuwe dimensie aan de Belgische nationale identiteitsopbouw, een proces dat op het einde van de 19de eeuw nog steeds aan de gang was [5]. De gebeurtenissen in Congo verschaften plots een aanzienlijke voorraad aan nieuwe *memorabilia* waarmee het nationale bewustzijn verder kon worden verstevigd. In de gevaarlijke en als „primitief” voorgestelde tropische regio's werden de Belgische nationale kwaliteiten immers uitgedragen door een schare van onversaagde landgenoten. Zij deinsden er niet voor terug — zo ging het verhaal — om hun gezondheid en zelfs hun leven op het spel te zetten voor een hoger doel: het verspreiden van de Beschaving en/of het Evangelie; de strijd tegen de slavernij en andere barbaarse praktijken; de roem van het Vaderland en van de Dynastie; de weldaden van de Vooruitgang en van de Rede. Die nieuwe helden moesten natuurlijk op een passende wijze gehuldigd worden. Sommigen onder hen leefden nog; zij konden letterlijk en figuurlijk in de bloemetjes gezet worden. Anderen, vaak pioniers die op jeugdige leeftijd gestorven waren, werden gehuldigd met monumenten, standbeelden, busten of

commemoratieve platen [6]. Maar voor vele andere blanke „Congohelden” werden passende papieren rouwkransen geweven. Ze werden herdacht door middel van biografische notities: *exegi monumentum aere perennius ...* [7].

Dergelijke huldgingen werden gepromoot door de hoogste instanties van het land. Met het oog op het nakende eeuwfeest van 's lands onafhankelijkheid (1930) nam minister van Koloniën (en Premier) Henri Jaspar het initiatief om een *Ligue du Souvenir congolais* op te richten [8]. De liga kreeg verschillende opdrachten mee: herdenken van de belangrijkste gebeurtenissen van de Congolese geschiedenis; monumenten en gedenkplaten aanbrengen om de helden van de kolonisatie te huldigen (die zijn te vinden op vele plaatsen, zo bijvoorbeeld in het Afrikamuseum van Tervuren [9]); hun graven opzoeken en onderhouden; schrijvers oproepen om de actie van de Belgen in Centraal Afrika te beschrijven; en vooral ook een officiële lijst opstellen van de overledenen in Congo vóór 1908: „porter ces héros à l'ordre du jour de la Nation” en „publier le Livre d'Or des héros congolais”.

Het Gulden Boek verscheen inderdaad in 1931, maar was hoofdzakelijk een klassieke historiek van de grote Congolese *épopée*. Het werk bevatte wel een namenlijst van alle Belgen die tussen 1876 en 1908 waren overleden in dienst van het koloniale avontuur (ongeveer 1450 individuen), maar gaf verder geen levensbeschrijvingen (buiten plaats en datum van geboorte en overlijden) [10]. Voordien waren er trouwens al verschillende andere biografische repertoria gepubliceerd die hulde brachten aan de Belgen die betrokken waren geweest bij de eerste fasen van het Congolese avontuur. Die naslagwerken hadden geen wetenschappelijke pretentie. Hun stichtend karakter was des te meer uitgesproken. De titels lieten er geen twijfel over bestaan: de termen „pioniers”, „heroïsme”, „patriottisme”, „beschaving” werden duidelijk in de verf gezet. Die onverschrokken figuren konden op treffende wijze bijdragen tot de ontwikkeling van de Belgische nationale fierheid. Enkele grote individuen stegen uit boven het gemiddelde, omdat ze een bijzonder grote rol gespeeld hadden in Afrika. Aan hen werden afzonderlijke monografieën gewijd, of de betrokkenen bouwden voor zichzelf een aandenken op, onder de vorm van gepubliceerde herinneringen of een autobiografie. Maar ook het gros van de pioniers werd niet vergeten: zelfs voor bescheiden figuren werd een plaats vrijgemaakt in de biografische naslagwerken [11]. Dat was materieel overigens ook doenbaar omdat het totale aantal Belgen dat in het verre Congo gestorven was, uiteindelijk niet zo enorm was. In de beginfase 1876-1908 ging het om verschillende honderden, hooguit enkele duizenden personen.

De herdenking van verdienstelijke Congopioniers bleef bovendien aan de lopende band doorgaan tot 1960 (en zelfs daarna). In de koloniale tijdschriften verschenen voortdurend nieuwe *in memoriams* die de overleden ex-kolonialen herdachten. Uiteraard werden dergelijke teksten ook geproduceerd door andere beroepsgroepen; alleen was de groepsgeest misschien iets sterker bij de oudgedienden van de Congo. Stilaan stapelden die notities zich op. Ze vormden een

aanzienlijke (potentiële) „grondstof” voor gespecialiseerde biografische repertoria. Enkele jaren voor de onafhankelijkheid van Congo werd nog een uitgebreid *who's who* gepubliceerd, met korte biografische nota's van (ook heel bescheiden) Belgen en buitenlanders die op dat moment in de kolonie actief waren [12]. Opnieuw was de toon gezet van in de inleiding: „*En publiant cet ouvrage, les éditeurs espèrent avoir servi [...] la cause du Congo et de son avenir*”, meer precies tegen de antikolonialistische aanvallen waarvan Belgisch Congo het mikpunt was. Blijkbaar was dat een *idée fixe* voor dat soort naslagwerken...: we zullen diezelfde stelling hierna nog ontmoeten.

Vanaf het einde van de 19de eeuw had de Belgische actie in Centraal Afrika bovendien ook een ander effect. Politici en academici vertoonden een groeiende belangstelling voor het Belgisch expansionisme in de wereld vóór de totstandkoming van de Congolese kolonie. Meer zelfs: men wilde en moest aantonen dat de Belgen en de Belgische volksaard *altijd* gericht waren naar wereldse horizonten. Vanaf de Middeleeuwen en vooral in de Nieuwe Tijd hadden sommige inwoners van het territorium dat later België zou worden, een zekere, soms zelfs een *grote* rol gespeeld in de overzeese gebieden [13]. Ook voor hen werd vrij snel een symbolisch pantheon opgebouwd: een galerij van merkwaardige „Belgen” die actief waren geweest overzee en die door de huidige en toekomstige generaties gememoreerd moesten worden. Toen dat pantheon tot stand kwam, werden de aanhalingstekens bij het woord „Belg” zelfs probleemloos weggelaten. Niet zonder anachronisme projecteerde men de (veronderstelde) „kwaliteiten” van de inwoners van het kleine, jonge koninkrijk in het verleden. Men ging er immers van uit dat de avontuurlijke Zuid-Nederlanders, of dito inwoners van de XVII Provinciën of zelfs van de Middeleeuwse vorstendommen, altijd volbloed „Belgen” waren geweest, met alle formidabele eigenschappen van dien.

De geboorte van de *Belgische Koloniale Biografie* (1941-1948)

In 1928 werd het Koninklijk Belgisch Koloniaal Instituut opgericht (KBKI) [14]. In dit officiële genootschap, voorloper van de huidige Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen (KAOW), zetelde toen een breed en divers gamma van vooraanstaande koloniale figuren. Naast geleerden bestond het ook uit politici, zakenlieden, missionarissen en hoge ambtenaren. Pas veel later zou deze instelling uitsluitend bestaan uit wetenschappers. In de eerste drie decennia van zijn bestaan, vervulde het Instituut bijgevolg verschillende functies. Het moest niet alleen de wetenschappelijke kennis over Congo uitbreiden en verspreiden; het was ook een *think tank*, een debatforum en een intellectueel uithangbord voor de Belgische kolonisatie. Aan laatstgenoemde onderneming verleende het KBKI dus enig academisch *sérieux*; meer nog: het was één van de intellectuele apparaten van de koloniale praktijk [15]. Logischerwijze zou het Instituut zich vroeg of laat ook bezighouden met de geschiedenis van de kolonie.

Reeds in 1925, dus enkele jaren vóór de stichting van het Instituut, had de overheid een commissie opgericht „*chargée d'écrire, en collaboration, une histoire générale du Congo*” [16]. In dat verband moesten ook de getuigenissen van oudkoloniale verzameld worden. Van die onderneming kwam echter niets in huis; het is niet duidelijk waarom. De commissie werd ontbonden bij de oprichting van het KBKI. Het duurde nog enkele jaren vooraleer het Instituut zich effectief interesseerde voor de geschiedenis van Congo. Pas in 1941 stelden twee leden van het KBKI, E.H. Léon Lotar en Edouard De Jonghe, aan hun collega's voor om een biografisch woordenboek te realiseren betreffende de Belgische kolonisatie. Ze vonden gehoor bij hun confraters: een speciale commissie werd in het leven geroepen om dat werk tot een goed einde te brengen. De Commissie voor de Belgische Koloniale Biografie was geboren. Vandaag bestaat ze nog steeds, onder de benaming „Commissie voor de Biografie”.

Dat gebeurde niet toevallig tijdens de Duitse bezetting [17]. De activiteit van de koloniale ondernemingen en organisaties in België was noodgedwongen sterk verminderd. De koloniale die in het land gebleven waren, konden tijd vrijmaken voor de arbeidsintensieve zoektocht naar biografische gegevens. Het werd inderdaad een werk van lange adem: het eerste volume van de *Belgische Koloniale Biografie* verscheen pas in 1948. Men ging immers bijzonder grondig aan de slag. Twaalfduizend vijfhonderd personen werden individueel aangeschreven om inlichtingen te bekomen. De Commissie klopte ook aan bij honderd twintig koloniale ondernemingen en tientallen instellingen. Uiteindelijk werden niet minder dan vijftienduizend individuele fiches verzameld. Op die basis werd in 1943 een voorlopige lijst van drieduizend achthonderd eenentachtig personen gepubliceerd, die verdienden om in het toekomstige naslagwerk te worden vermeld [18]. Die lijst werd slechts op beperkte oplage verspreid (driehonderd vijftig exemplaren), maar door de circulatie ervan werden nog vele „lacunes” opgemerkt en gesignaleerd. Zo beschikte de Commissie uiteindelijk over een fichier van niet minder dan zevenentwintig duizend individuen die in het biografische naslagwerk zouden kunnen worden opgenomen [19]. In 1945 begon de redactie van de eerste notities. Zoals gezegd, duurde het nog drie jaar vooraleer het eerste volume verscheen.

Omvang en reikwijdte van de *Belgische Koloniale Biografie* (BKB) en van de daaropvolgende *Belgische Overzeese Biografie* (BOB)

Tijdens de daaropvolgende tien jaar verschenen, in vrij snel ritme, niet minder dan vier andere volumes, nog steeds onder de titel *Belgische Koloniale Biografie* (1951, 1952, 1955, 1958). De dekolonisatie zette geen eindpunt achter de onderneming, maar het naslagwerk moest natuurlijk een andere titel krijgen. Voortaan werd de reeks *Belgische Overzeese Biografie* genoemd. Concept en werkwijze bleven ongewijzigd, maar het verschijningsritme vertraagde aanzienlijk. Men

moest tien jaren wachten vooraleer het volgende volume werd uitgebracht, nu onder de nieuwe titel (1968). Na twee volgende delen (VIIA in 1973 en VIIB in 1977) kwam er nog minder vaart in de publicatie: de delen VIIC en VIIC kwamen er pas, respectievelijk, in 1989 en 1998. Momenteel, in 2013, is het volgende deel IX nog niet drukklaar gemaakt.

Op wie had de *BKB-BOB* precies betrekking? De inhoud van het naslagwerk is enigszins veranderd in de loop van de jaren. Het oorspronkelijke programma, vastgelegd in de jaren 1940, focuste exclusief op Congo. Men wou een levensbeschrijving bieden van alle individuen — *petits et grands* — die in Congo aanwezig waren in de beginfase van het koloniale avontuur (tussen 1876 en 1890). Ook zij die nadien een markante rol gespeeld hadden in de kolonie kregen een plaats in het naslagwerk. Men had vervolgens ook aandacht voor diegenen die betrokken waren bij de Congolese geschiedenis, zelfs indien ze nooit ter plaatse waren geweest. Twee belangrijke preciseringen. Ten eerste: de personen in kwestie moesten overleden zijn vóór 1930 [20]. Ten tweede: de nationaliteit deed er niet toe. Naast Belgen kwamen ook buitenlanders aan bod (anders zou iemand als Stanley door de mazen van het net zijn geglipt...). Ander opmerkelijk aspect: ook voor Afrikanen werd een plaats ingeruimd. Het eerst volume van de *BKB* opent bijvoorbeeld met een notitie over „*Abd Er Rahman Abougouroun, Traitant nubien*”.

In de loop van de daaropvolgende jaren werd gesleuteld aan die selectiecriteria. De Commissie voor de Biografie omschreef nauwkeuriger de voorwaarden waaraan de koloniale persoonlijkheden moesten voldoen om een plaats te krijgen in het biografisch woordenboek (meer bepaald het hiërarchische niveau en de duur van het verblijf in Congo) [21]. Het was duidelijk dat de opstellers nog altijd een zekere graad van consistente exhaustiviteit nastreefden. De datum vóór dewelke de personen overleden moesten zijn, werd uiteraard ook geleidelijk aangepast naarmate de tijd verstreek. Maar vooral werd het onderzoeksveld nu ook opengesteld voor alle Belgen die een merkwaardige rol hadden gespeeld in de Belgische overzeese expansie sinds 1830, waar ook ter wereld, maar enkel in de gebieden die men later als „ontwikkelingslanden” zou omschrijven. Bij de verschijning van het zesde deel in 1968 (meteen ook het eerste onder de nieuwe titel *BOB*) had het naslagwerk zijn exclusieve Congolese focus dus al verlaten. Nadien werd ook de datum „1830” losgelaten. Men ging verder in het nationale verleden terug om de Belgische actie overzee te documenteren.

Na meer dan een halve eeuw noeste arbeid is op die manier een merkwaardig referentiewerk tot stand gekomen. De acht verschenen volumes (gepubliceerd in tien afzonderlijke delen [22]) bevatten ongeveer vijfduizend vijfhonderd notities — een schat aan informatie voor al wie de overzeese (en vooral de koloniale) geschiedenis van België wil onderzoeken. De optie van de initiatiefnemers om ook de bescheiden pioniers van de Onafhankelijke Congostaat en van de Belgische kolonie mee op te nemen, was bijzonder geslaagd. In de inleiding van het achtste (en voorlopig laatste) volume van de *BOB*, verschenen in 1998, allu-

deert de toenmalige voorzitter van de Commissie voor de Biografie, Pierre Salmon, op de kritiek die sommigen hadden op het feit dat het naslagwerk ook „*d’obscurs agents, pionniers et missionnaires coloniaux ou africains*” opgenomen had [23]. Net die optie heeft vele „kleine garnalen” echter van de vergeetput gered. Anders zouden de huidige en toekomstige historici hun spoor volledig zijn kwijtgeraakt. Maar hoe grondig de verantwoordelijken van de *BKB-BOB* ook tewerk zijn gegaan, toch werden in de loop van de jaren ook vele belangrijke figuren vergeten. Ook enkele domeinen werden onvoldoende gedekt. We komen straks terug op dit probleem.

De opstellingswijze en de inhoud van de *BKB*: het stempel van de koloniale propaganda

Maar uiteraard wordt de waarde van een naslagwerk niet alleen bepaald door het aantal lemma’s. Ook de ideologische context en de analysemethode — en bijgevolg de inhoudelijke kenmerken van de notities — zijn van primordiaal belang. Van bij de aanvang gingen de initiatiefnemers van de *BKB* er prat op een „*œuvre à caractère scientifique et objectif*” te realiseren. Maar tegelijk lieten ze eveneens een andere toonaard weerklinken. Het biografische repertorium moest namelijk ook „*évoquer la mémoire*” van de koloniale pioniers; hierdoor had men „*une pensée pieuse*” voor hen [24]. Het voorwoord van volume V, verschenen amper twee jaar vóór de dekolonisatie, stelde zelfs heel uitdrukkelijk „*que la Biographie coloniale belge ne se présente pas uniquement comme une œuvre scientifique ou historique. Elle constitue avant tout un mémorial de l’entreprise éditée par les Belges au centre de l’Afrique depuis quatre-vingts ans à l’initiative du roi Léopold II*” [25]. De biografische notitie die gewijd werd aan de initiatiefnemer van de *BKB*, priester Léon Lotar, stelde het even duidelijk maar ietwat lyrischer voor: „*Dans [son] esprit, cette biographie coloniale devait être un instrument de travail pour l’historien, mais aussi une stèle commémorative élevée à tous les pionniers de l’œuvre congolaise, à ceux qu’une bonne étoile conduisit au succès, comme à ceux que le destin sacrifia dès les prémises de leur offrande*” [26].

De initiatiefnemers van het nieuwe naslagwerk waren duidelijk niet vertrouwd met de knepen van het historiografische vak. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de richtlijnen die E.-J. Devroey, de secretaris van de Commissie, formuleerde: „*[...] les notices ne doivent pas prendre la forme de panégyriques [...] au contraire, les critiques aussi bien que les éloges doivent y trouver leur place*”. De ietwat naïeve juxtapositie van de begrippen „*éloges*” en „*critiques*” spreekt boekdelen. Blijkbaar zag men de geschiedschrijver als iemand die goede en slechte punten uitdeelt... Diezelfde ambiguïteit spreekt ook uit volgende passage: „*[...] sans renoncer au droit légitime d’examen et d’analyse, ils [= les auteurs des notices] s’abstiendront de discuter, à leur point de vue personnel, les idées ou actions du*

personnage” [27]. Hier gaat men uit van een eveneens simplistische visie op de scheiding tussen de „persoonlijke opinie” van de auteur en de „objectieve waarheid” die zozegd kan worden vastgesteld.

Nog afgezien van het feit dat die woorden meer dan een halve eeuw geleden geschreven werden (ondertussen is de historiografische methode toch wat veranderd), zijn die nogal onwetenschappelijke premissen helemaal niet verwonderlijk wanneer men nagaat wie de bouwheren van het naslagwerk waren. Hoe was de Commissie voor de Belgische Koloniale Biografie van het KBKI eigenlijk samengesteld? Haar eerste leden hadden allemaal persoonlijk deelgenomen aan de opbouw van de kolonie: als ambtenaar en later als missionaris (Léon Lotar, de eerste voorzitter van de Commissie, die overleed vóór de afwerking van het eerste deel van de *BKB*); als magistraat (Fernand Dellicour, de tweede voorzitter); als ingenieur (René Cambier en Egide Devroey); als militair en vice-gouverneur-generaal (Alphonse Engels); als arts (Alphonse Rodhain); als wetenschapper-etnograaf en leidend koloniaal ambtenaar (Edouard De Jonghe, de eerste secretaris van de Commissie). Onder de latere leden van de Commissie figureerde bijvoorbeeld ook Georges Moulaert, een zeer invloedrijk figuur van het Belgische koloniale establishment. Hij had hoge militaire functies bekleed, was vice-gouverneur-generaal geweest, alsook topman van grote koloniale ondernemingen (bvb. Kilo-Moto goudmijnen) en voorzitter van de *Association des Intérêts coloniaux belges* [28]. Zoals het hoorde, kregen al die figuren na hun overlijden trouwens ook een plaats in het naslagwerk dat ze mee hadden opgebouwd... [29].

Uiteraard evolueerde de samenstelling van de Commissie geleidelijk aan. Vooral vanaf de jaren 1980 werd de generatie van de pioniers en „practici” van de kolonisatie stilaan vervangen door wetenschappers die vanuit hun professionele of academische carrière met de ontwikkelingslanden in contact waren gekomen. Het reglement van het KBKI en van de daaropvolgende KAOW schreef (en schrijft) trouwens voor dat de Commissie voor de Biografie moest bestaan uit leden van de verschillende klassen van de instelling. Hun wetenschappelijk profiel was dus zeer divers (geneeskunde, ingenieurswetenschappen, enz.). De eerste (en lange tijd enige) historicus was Jean Stengers, lid vanaf het midden van de jaren 1950. Een andere geschiedkundige, specialist van de Afrikaanse geschiedenis, de reeds vermelde Pierre Salmon, bekleedde het voorzitterschap van de Commissie in de jaren 1980; hij leidde de publicatie van de laatste twee delen van de reeks (VIIC en VIII).

Een positieve ingesteldheid tegenover het kolonialisme ligt dus in de lijn van de verwachtingen. Zelfs de meest argeloze of verstrooide lezer kan hieraan niet voorbijgaan. Wie de inleiding op het eerste deel van de *BKB* openslaat, leest een panegyriek van koning Leopold II, geschreven door de toenmalige voorzitter van het KBKI, Octave Louwers. Terloops gezegd: dat is ook de enige „biografische” beschrijving over deze sleutelfiguur van de Belgische overzeese geschiedenis die we in de *Biografie* terugvinden:

Trois traits dominant la vie glorieuse de Léopold II dans son aspect colonial: le génie politique et diplomatique, la noblesse des sentiments, le désintéressement. [...] Il avait mené à son terme une œuvre de titan; Il prenait rang parmi les plus grands hommes d'Etat de l'Histoire. [...] Mais lui, le bâtisseur d'Empire, le Rassembleur de Terres pour le profit de la Patrie et de la Civilisation, [...] disait qu'Il entendait doter son pays d'une colonie, ouvrir l'Afrique centrale à la civilisation [30].

Als inzet kon dit tellen. We moeten ons echter afvragen of en, zo ja, hoe die vermeende positieve ingesteldheid ook concreet heeft ingewerkt op de inhoud van de notities. Het is echter niet evident om de Commissie en de auteurs van de notities „aan het werk” te zien. Grote delen van het archief van het KBKI en van de KAOW zijn immers verloren gegaan. Gelukkig werden er toch enkele dossiers bewaard. Zij leveren enig inzicht in de werking van de Commissie en de opstellingswijze van de *BKB* [31].

We zagen dat de Commissie heel wat bruto biografisch materiaal had verzameld in de loop van haar voorbereidend werk. Boeken, tijdschriftartikels, gegevens verstrekt door bedrijven, missies, openbare instanties, enz., waren samengebracht op „fiches” die over iedere persoon waren opgesteld. Die fiches werden overgemaakt aan de auteurs van de desbetreffende notitie (met de soms dringende en herhaalde aanvraag om dat basismateriaal terug te bezorgen eens de notitie was gereedged...). Het KBKI schreef ook massa's brieven naar gemeentebesturen, bedrijven, instituten allerhande om ontbrekende biografische gegevens te bekomen [32].

Maar wie waren de auteurs van de notities eigenlijk? De theoretische criteria voor de keuze van de medewerkers waren openbaar gemaakt [33]. De leden van het Instituut (later van de Academie) kregen de voorrang: uit de vooraf opgestelde lijst mochten zij de personen aanduiden over wie ze een tekst wilden schrijven. Pas nadien werden potentiële auteurs aangezocht buiten de rangen van de Academie. Blijkbaar gebeurde die keuze op basis van een strenge selectie: „*Les collaborateurs pris en dehors de l'IRCB ne seront définitivement agréés qu'après examen de leurs titres en séance de la Commission et à la majorité des suffrages*” [34]. In de praktijk deed men echter vooral een beroep op personen die een nauwe band gehad hadden met de te beschrijven personaliteit. Zo werd de biografische notitie van missionarissen veelal geschreven door personen die zelf deel uitmaakten van de Kerk [35]. Of werd de levensbeschrijving van zakenlieden „toevertrouwd” aan collega's uit de wereld [36]. Wanneer iemand een te beschrijven figuur (min of meer goed) gekend had, kon hij ook optreden als auteur van de notitie die aan die persoon gewijd werd. Proximateit met en sympathie voor de overledene waren dus basiselementen die vele levensbeschrijvingen kleurden. Zeer vele lemma's, ook onder de meest recente, baadden in een sfeer die mijlenver verwijderd is van wat de hedendaagse onderzoeker mag verwachten van een wetenschappelijk naslagwerk. Bijzonder veel personaliteiten waren klaarblijkelijk erg dynamisch, vaderlandslievend, toegewijd, onbaatzuchtig, verdienstelijk, moedig, enz.... *De mortuis nil nisi bene!*

De inhoud van de notities — vooral betreffende belangrijke en/of „gevoelige” personen — werd echter ook (mede) bepaald door andere factoren. De leden van de Commissie grepen namelijk rechtstreeks in om de teneur van de teksten te bepalen of te beïnvloeden. We zullen wat uitvoeriger ingaan op twee concrete voorbeelden, die toevallig bewaard zijn gebleven in de wrakstukken van de archieven. Beide voorbeelden zijn erg revelerend voor de doelbewuste *propagandistische* sturing van het biografische naslagwerk.

Eerste voorbeeld. In 1950 schreef ingenieur René Cambier, lid van het KBKI, de notitie betreffende A. J. Wauters, de „geograaf” en publicist die onder meer de drijvende kracht was achter het befaamde tijdschrift *Le Mouvement Géographique* en die in aanvaring was gekomen met Leopold II. Cambiers confrater, de reeds vernoemde invloedrijke Georges Moulaert, was ook lid van de Commissie voor de Biografie en kreeg dus inzage in de ontwerp tekst. Hij vond dat de notitie niet zomaar in de *BKB* gepubliceerd kon worden. „*Mr. Cambier devrait supprimer ce paragraphe. Pas de polémique (comme pour van Hencxthoven)*” [37]. Ook verschillende andere uitdrukkingen en zinswendingen moesten volgens de waakzame Moulaert aangepast worden. De passage die moest geschrapt worden, luidde als volgt: „*Il est facile de blâmer les monopoles d’Etat, source de nombreux abus, qui n’ont certes pas manqué au Congo. [...] Si le Congo a eu recours à des moyens extrêmes, et éminemment critiquables, ce ne fut que pour peu de temps et contraint par la nécessité*”. De auteur Cambier stemde in. Hij schrapte de gewraakte paragraaf — hij komt inderdaad niet voor in de gepubliceerde versie [38] — en wijzigde nog verschillende andere woorden en zinsdelen op basis van de vingerwijzingen van Moulaert [39].

Tweede voorbeeld. In 1957 was Joseph-Marie Jadot (magistraat, schrijver en lid van het KBKI en zelfs van de Commissie voor de Biografie) belast met de redactie van de notitie over de socialistische politicus Fulgence Masson. Deze laatste was betrokken geweest bij de parlementaire debatten betreffende de overname van Congo door de Belgische staat. In zijn oorspronkelijke versie had Jadot geschreven dat Masson de overname van Congo had geweigerd om volgende redenen: „*Pour Mr. Masson, la Belgique avait traité le Congo en pays conquis, y avait poursuivi une politique de profits et de richesses, pressuré d’une main avide les malheureuses populations et cela pour couvrir des dépenses exclusivement somptuaires en Belgique, politique contraire à l’Acte de Berlin*”. Dat was in het verkeerde keelgat geschoten zowel bij Dellicour, voorzitter van de Commissie, als bij dezelfde Moulaert. Het loont de moeite om hun beider reacties wat uitvoeriger te citeren, want ze tonen goed aan in welke sfeer het naslagwerk baadde en welke het *reële opzet* ervan was. „*Il est vraiment impensable que Jadot ait pu rédiger une telle notice – pour alimenter toutes les dangereuses propagandes. [...] Dorénavant Jadot est à surveiller!* [sic] *Le désir de se singulariser. Quels que soient les frais d’impression la notice Masson de Jadot ne peut être insérée*”, zo liet Moulaert weten [40]. Commissievoorzitter Dellicour liet zelfs een uitgebreide principiële stellingname noteren, die net daarom voor ons bijzonder interessant is:

Les quatre premiers volumes de la Biographie coloniale constituent un hommage mérité à la dynastie. [...] Que doivent penser de Léopold II les lecteurs non informés qui lisent la notice telle qu'elle est rédigée? Je suis le premier à revendiquer l'indépendance de nos collaborateurs. Nous avons cependant un certain droit de contrôle. Nous avons ici à considérer: a) Les adversaires de la colonisation n'hésitent pas à se servir de toutes les armes même les plus déloyales. Ce serait de la naïveté de notre part de leur fournir des arguments qui n'ont d'ailleurs aucune base sérieuse. b) De plus en plus les Congolais lisent nos publications. On peut être certain que la Biographie coloniale ne leur échappe pas. Faut-il attirer leur attention sur cette magnifique appréciation d'un député belge sur le rôle joué par la Belgique au Congo? [...] Ma lettre ne plaira peut-être pas à tout le monde [41]. En ne l'écrivant pas, j'aurais toutefois manqué à mes devoirs de Président chargé de veiller à la digne présentation d'une œuvre accomplie sous l'égide et sous la responsabilité de l'Académie royale des Sciences d'Outre-mer [42].

Uiteindelijk werd Jadots notitie niet in de *BKB* gepubliceerd. In volume V verscheen wel een korte levensbeschrijving van Masson, maar ze was ondertekend door iemand anders, namelijk door Marthe Coosemans, een lerares secundair onderwijs [43]. Sinds 1928, dus lang vóór de lancering van de *BKB*, hielp ze de (blinde) E. H. Lotar (de latere initiatiefnemer van het naslagwerk) bij zijn wetenschappelijk onderzoek; na zijn dood bleef ze zich interesseren voor koloniale geschiedenis. Ze werd één van de meest prolificke medewerkers van de *BKB*, hoewel ze zelf geen lid was van de Academie [44]. De Commissie voor de Biografie vertrouwde haar tientallen, ja zelfs honderden notities toe, meestal kleine teksten over figuren van ondergeschikt belang.

Maar net deze medewerkster werd niet hoog aangeschreven door een aantal leden van de Commissie. Ze durfde al wel eens de bal mis te slaan; naderhand stelde men soms vast dat ze feitelijke fouten had gemaakt. We laten nogmaals Moulaert aan het woord: „*Mais les „Coosemans” et „Lacroix” doivent être expurgées de tout un fatras romantique et de lieux communs*”, zei hij in 1952 [45]. Maar vijf jaar later was er niets veranderd: „*On ne peut plus confier ces notices à Coosemans ou du moins il faut les faire revoir et compléter par des personnes qualifiées*” [46]. „*Beaucoup de notices sont plus que médiocres, les notices surtout [de] Coosemans ou Lacroix doivent faire l'objet sur minutes d'un contrôle sévère*” [47]. Het globale oordeel van Commissievoorzitter Dellicour over de kwaliteit van de reeds gepubliceerde volumes was trouwens ook niet bijzonder enthousiast. Zo schreef hij in 1956 volgend ontluisterend oordeel over volume V, dat bijna was afgewerkt: „*Il est déjà possible de se faire une opinion d'ensemble. Je regrette de dire que l'impression n'est pas brillante. A tout instant on voit apparaître des notices qui n'auraient pas dû être admises. Dans beaucoup de notices le style est bâclé. D'autres sont alourdies par des renseignements sans intérêt. On ne peut s'empêcher de penser que certains de nos collaborateurs ont cédé avant tout à la tentation d'aligner le plus de lignes*

possibles” [48] (terloops gezegd: de auteurs van de notities kregen ook een vergoeding uitbetaald: één Belgische Frank per regel van veertig aanslagen...). Nogmaals Moulaert trad hem hierin bij: „*Les missionnaires allongent aussi indéfiniment les notices par des détails sans intérêt – déplacements – voyages – etc.*” [49].

Ook de academische buitenwereld merkte op dat de *BKB* niet altijd vrij te pleiten was van enige tekortkomingen. In 1949 had de piepjonge historicus Jean Stengers een bespreking geschreven over het eerste volume van dit naslagwerk in het *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* (Stengers maakte toen nog geen deel uit van het KBKI). Na verschillende lofbetuigingen maakte hij, op de hem eigen subtiële manier, duidelijk dat de verantwoordelijken van het naslagwerk moesten letten op een aantal problemen: betwistbare selectiecriteria; opname van personen die maar een heel dunne band hadden met de koloniale geschiedenis; hagiografische toon van bepaalde notities („*La notice consacrée à Georges Lorand par M. Arthur Wauters est une page d’hommage de haute envolée [...] mais ce n’est évidemment pas une notice biographique*”); onbillijke en bevooroordeelde behandeling van de protestantse missionarissen; onvoldoende wetenschappelijke bibliografie of bronnenonderzoek (bvb. over de controversiële episode rond Stokes [50]); en vooral: het gebruik van een prokolonialistische toon:

Nous ne pouvons nous empêcher de penser, enfin, que la Biographie coloniale sera lue un jour par des Noirs qu’aura formés notre futur enseignement universitaire. Il ne faut pas que, ce jour-là, les intellectuels indigènes puissent nous accuser d’avoir présenté le point de vue des colonisateurs, auxquels ils seraient tentés, pour leur part, d’opposer le point de vue des colonisés. Du lieutenant de la Kéthulle de Ryhove, on nous dit qu’il „eut l’occasion de se distinguer dans la répression de la première révolte des Budja, indigènes de la Haute Mongala, d’une férocité sans bornes. Adversaires de toute pénétration blanche, ces noirs avaient massacré plusieurs agents de la Société Anversoise pour le Commerce du Congo (col. 576)”. Les noms de „Mongala” et de „Société Anversoise” évoquent à vrai dire d’autres souvenirs que celui de la „férocité sans bornes” des noirs. On entend encore Brazza répétant sur son lit de mort: „Il ne faut pas que le Congo français devienne une nouvelle Mongala” [51].

Dat belette niet dat Stengers enkele jaren later zelf toch werd opgenomen in het KBKI, en nadien ook lid werd van de Commissie voor de Biografie; hij schreef zelf ook enkele biografische notities. Ook de befaamde Franse historicus Henri Brunschwig, specialist van de Afrikaanse koloniale geschiedenis, liet in de *Revue Historique* een kritische noot weerklinken: „*Les divers articles sont, évidemment, de valeur inégale. Certaines bibliographies paraissent peu au courant des travaux étrangers [...]. Mais dans bien des cas, la Biographie coloniale belge apporte les seules bonnes synthèses en français*” [52]. Niet specifiek over de *BKB*, maar wel over de historische publicaties van het KBKI in het algemeen, liet de historicus Jacques Paquet zich eveneens bijzonder scherp uit: „*L’Académie*

a beaucoup publié ces derniers temps, peut-être trop. Se montre-t-elle assez exigeante sur le choix de ses collaborateurs et des manuscrits qu'elle édite? Recruter les uns avec discernement, accueillir les autres à condition qu'ils offrent un intérêt réel et toutes garanties d'ordre scientifique: le crédit des publications qu'elle patronne est à ce prix" [53].

Deze vrij gedetailleerde bespreking van de eerste vijf volumes van de *BKB*, gepubliceerd tussen 1948 en 1958, laat ons toe een vrij ontluisterend beeld van het naslagwerk op te hangen. Binnenskamers uitten de initiatiefnemers zelf enig ongenoegen over de kwaliteit van vele teksten. Maar bovenal was de *Biografie* opgevat als een wapen in de politieke strijd voor de verdediging van Belgisch Congo. Wie als auteur kritische of zelfs maar afwijkende noten liet horen, werd het voorwerp van censuur en exclusie (we herinneren ons de woorden van Moulaert: „*Dorénavant, Jadot est à surveiller!*”). Conformisme en autocensuur of minstens een grote voorzichtigheid waren daarvan het gevolg bij al wie meewerkte aan de *BKB*. De kolonisatie en haar agenten werden complexloos opgehemeld. „Delicate” aspecten werden met de mantel van de liefde toegedekt. De *Biografie* was doordrenkt met de propaganda die vorm had gekregen onder het regime van de Onafhankelijke Congostaat, toen Leopold II zich verweerde tegen de aanvallen op zijn beleid. Leopolds voorstellingswijze en argumenten werden later door de Belgische koloniale autoriteiten overgenomen. Zo ontwikkelde het koloniale establishment een standaarddiscours en een retoriek die ook werd geassimileerd en gereproduceerd door het KBKI en haar Commissie voor de Biografie.

Momenteel vonden we geen gegevens over de werking van de Commissie vanaf de jaren 1960 en over de opstellingswijze van de vervolgreeks *BOB* (volumes VI, VIIA, B, C en VIII). Door het overlijden van de pioniers — bijvoorbeeld de sterke figuren Moulaert en Dellicour resp. in de late jaren 1950 en 1960 — is de koloniale censuur die we zopas documenteerden wellicht minder scherp geworden. Maar toch lijkt de voordien gezette toon te hebben doorgewerkt. Tot in de jaren 1970 vindt men overduidelijke sporen van de klassieke „leopoldiaanse” retoriek terug. In zijn notitie over Dellicour, geschreven in 1972, had Jean Sohier het nog steeds over „*la violente campagne anglo-saxonne de dénigrement*” van de Onafhankelijke Congostaat [54]. In 1974 werd generaal Weber nog voorgesteld als een typisch voorbeeld van „[ces] *premiers pionniers du Congo qui ont contribué à faire mieux connaître un pays encore à l'état sauvage, [...] et à le faire progresser vers la civilisation et l'indépendance*” [55]. De notitie die ex-gouverneur-generaal van Belgisch Congo Léo Pétillon in 1972 schreef over Mgr. Jean-Félix de Hemptinne, apostolisch vicaris van Katanga, is helemaal doordrenkt met de katholieke overtuiging die ze beiden deelden („*[La part de sa vie] qu'il donna à Dieu fut bien plus belle*”) [56]. Het duurde nog tot het begin van de 21ste eeuw vooraleer E. D. Morel, de Brit die een belangrijke rol speelde in de Belgische koloniale geschiedenis door zijn campagne tegen het Congo van Leopold II, een plaats kreeg in de *BOB* (in het laatste volume, IX, nu nog ter perse...).

Hoe recenter, hoe beter de kwaliteit van de notities echter wordt. In de laatste volumes beantwoorden steeds meer levensbeschrijvingen aan de vereisten van de historische wetenschap. De notitie van de hand van antropoloog Luc de Heusch over de vermoorde Congolese premier Patrice Lumumba, verschenen in 1968 in deel VI, is bijvoorbeeld al verrassend gebalanceerd en is helemaal ontdaan van de koloniale retoriek die, nauwelijks enkele jaren voordien, de bovenhand had [57]. Dezelfde opmerking geldt voor de notitie die de linkse advocaat Jules Chomé in datzelfde deel schreef over de profeet Simon Kimbangu — een tekst die mijlenver verwijderd is van de koloniale propaganda [58]. Het is momenteel niet duidelijk hoe het kwam dat dergelijke teksten, die kritisch waren voor de koloniale *vulgata*, zo relatief vroeg in het naslagwerk terechtgekomen zijn. Het valt ook op te merken dat de talrijke notities die in de recente of zelfs de oudere volumes werden gewijd aan wetenschappers — en die vaak eerder de vorm van een klassiek *curriculum vitae* aannemen — weinig politiek geladen zijn. Hun bruikbaarheid in het zuiver factuele vlak wordt daardoor vergroot.

Opzet van het nieuwe biografisch naslagwerk, het *Biografisch Woordenboek van Belgen Overzee*

In 2009 besliste de Commissie voor de Biografie van de KAOW om de publicatie van de bestaande reeks *Belgische Overzeese Biografie*, de voortzetting van de oude *Belgische Koloniale Biografie*, stop te zetten. Ze lanceerde echter meteen een nieuw naslagwerk, met als titel *Biografisch Woordenboek van Belgen Overzee*. Waarom deze beslissing, en welke inhoudelijke en methodologische richtlijnen heeft ze aangenomen voor de redactie van het nieuwe werkinstrument? Zoals we gezien hebben, is de vroegere *BKB-BOB* een biografisch repertorium dat vele diensten heeft bewezen aan de onderzoekers, door het uitgebreide veld aan beschreven figuren. Vele historici maken vandaag nog steeds dankbaar gebruik van deze publicatie; ook in de toekomst zal het werk nog vaak geraadpleegd worden. Daarom heeft de KAOW trouwens beslist om de volledige reeks te digitaliseren en online beschikbaar te stellen op haar website www.kaowarsom.be. Via een alfabetische en cumulatieve namenlijst kan de onderzoeker de pdf-versie van elke individuele notitie opzoeken en downloaden. Hij of zij kan ook *full text* eender welk woord opzoeken in de globale pdf-bestanden die per volume zijn opgemaakt.

Maar toch was het duidelijk dat de bestaande reeks niet meer beantwoordde aan de vereisten van de huidige wetenschap.

We hebben, *ten eerste*, al gealludeerd op de inhoudelijke lacunes. De reeks was sterk georiënteerd op Congo, ondanks haar openstelling, in de jaren 1960, naar andere continenten. De participatie van Belgen aan de geschiedenis van Latijns-Amerika, Azië, Oceanië of andere delen van Afrika, kwam niet altijd goed uit de verf. Ook kwamen bepaalde activiteitsgebieden niet steeds aan hun

trekken. In domeinen als de kunst, de diplomatie en de economie kunnen bijvoorbeeld nog heel wat Belgen worden vermeld die actief waren in de brede „overzeese” wereld. Konden die lacunes dan niet worden opgevuld door de reeks gewoon verder te zetten?

Uiteraard wel, maar door een nieuw werkinstrument te lanceren, met een andere titel, hebben de Commissie voor de Biografie en de KAOW, *ten tweede en vooral*, het signaal willen geven dat ze zich niet meer kunnen identificeren met de aanpak en de ingesteldheid die aan de basis lagen van de vorige reeks. Ze willen zich uitdrukkelijk distantiëren van de andere vermelde tekortkomingen — meer bepaald de inhoudelijke *bias* en de elogieuze *in memoriam*-stijl. Dit signaal wordt verder versterkt door de beslissing om totaal *nieuwe* notities te laten redigeren over bepaalde figuren die reeds aan bod kwamen in de *BKB-BOB*. Uiteraard is het niet de bedoeling om de vijfduizend vijfhonderd individuen allemaal opnieuw onder de loep van de biograaf te leggen! Tal van notities, vooral in de jongste delen, zijn immers gebaseerd op grondig en degelijk wetenschappelijk onderzoek, en bevatten niet meer de minste zweem van de koloniale mentaliteit waarvan we zopas enkele voorbeelden uit de jaren 1970 citeerden. Precies mede daarom werd de *BOB* ook online geplaatst: de vorige reeks raadplegen is dus zeker nog zinvol.

Maar over een aantal belangrijke personaliteiten kan daarentegen zeker en vast een nieuwe biografische notitie geschreven worden, en die opdracht is zelfs vrij urgent, gezien de recente *revival* van de Belgische historiografie over de kolonie en, algemener, gezien de nieuwe manier waarop het globaliseringsproces benaderd wordt. Om dat project te ondersteunen heeft de Commissie voor de Biografie haar samenstelling gewijzigd, door een aantal historici van verschillende universiteiten en onderzoeksinstellingen als experts uit te nodigen. Samen met de leden van de Commissie zelf, werd zo in een eerste fase gewerkt aan de opstelling van een lijst van personen aan wie een biografische notitie zal gewijd worden. Die lijst staat ook online op de website van de KAOW. Ze ligt niet vast, eens en voorgoed, maar is een evolutief werkinstrument — net zoals de wetenschap en haar methodologieën ook zelf voortdurend veranderen. Ze kan en moet voortdurend aangevuld worden, ook op basis van suggesties die van buiten de Commissie komen. Iedereen mag, op eigen initiatief, aan de Commissie voorstellen om deze of gene figuur toe te voegen aan de reeks personen over wie een levensbeschrijving kan geschreven worden. De Commissie beslist natuurlijk of ze al dan niet ingaat op die suggesties, en blijft ook vrij in de aanwijzing van de auteur van de desbetreffende notitie. De tekst zelf van iedere notitie wordt ook nagelezen en geëvalueerd door de Commissie, die zich uitspreekt over de ontvankelijkheid ervan. Ze kan, zo nodig, wijzigingen aan de voorgelegde teksten aanbrengen of suggereren.

Het veld dat het *Biografisch Woordenboek van Belgen Overzee* bestrijkt is zeer breed. Alle overleden personen van Belgische nationaliteit en alle inwoners van de territoria die, vanaf de Middeleeuwen, aan België voorafgingen, komen in aanmerking voor een beschrijving — op voorwaarde dat ze een zekere rol gespeeld hebben in de „overzeese” gebieden zoals die gedefinieerd worden door

de statuten van de KAOW (grosso modo, de wereld buiten Europa en Noord-Amerika). Congo en de voormalige mandaatgebieden Ruanda-Urundi vormen dus zeker niet de exclusieve geografische focus, maar het spreekt vanzelf dat die gebieden, door de enorme Belgische implicatie, kwantitatief prominent aanwezig zullen zijn en blijven. Het naslagwerk wil ook geen beperking van activiteitsdomein; zowel de politiek, de diplomatie, de economie, als de wetenschappen en de kunsten komen in aanmerking. De Commissie hoopt precies dat de terreinen die vroeger wat stiefmoederlijk behandeld werden, nu goed aan hun trekken zullen komen.

Belangrijke precisering: niet-Belgen komen echter niet in aanmerking voor opname in het *Biografisch Woordenboek*, zelfs al hebben ze meegewerkt aan de Belgische overzeese expansie (bijvoorbeeld als „pioniers” van de Onafhankelijke Congostaat). Dat enkel „Belgen” aan bod komen, heeft niets te maken met oogkleppenmentaliteit, met oubollig eurocentrisme, of met een misplaatst superioriteitsgevoelen. Het naslagwerk is helemaal geen instrument voor Belgische nationalistische propaganda, zoals vroeger wel het geval was. Het geografische criterium is enkel een middel om efficiënt te werk te gaan. Waar anders de grens leggen? Welke niet-Belgen die ooit in aanraking gekomen zijn met „overzeese Belgen” zouden dan *wel*, en welke andere *niet* opgenomen worden? Dit naslagwerk is immers geen historisch woordenboek van de Belgische kolonisatie, waarbij al diegenen aan bod moeten komen die in dit fenomeen een rol hebben gespeeld. Afrikanen die een rol speelden *tijdens* het koloniale bewind vinden dan weer wel hun plaats in dit werk: zij waren, volgens de toenmalige juridische opvattingen, immers Belgische koloniale „onderdanen” [59].

Het naslagwerk wordt elektronisch gepubliceerd: de goedgekeurde notities worden onmiddellijk op het net geplaatst en toegankelijk gemaakt voor alle bezoekers van de website. Deze manier van werken verhelpt een groot euvel van de vorige reeks *BOB*. Zij had namelijk te kampen met soms jarenlange periodes tussen de redactie van de notitie en de uitgave onder boekvorm (we herinneren eraan dat tussen de laatste volumes een tijdsperiode van meer dan tien jaar lag). Door de elektronische publicatie hoopt de Commissie ook de interactiviteit met het publiek te vergroten. Lezers van het naslagwerk kunnen hun opmerkingen en bedenkingen, zelfs hun voorstellen tot correctie of aanvulling rechtstreeks aan de Commissie voorleggen, via een speciaal daartoe voorzien elektronisch formulier. Die boodschappen zullen door de Commissie worden onderzocht; ze kunnen, na goedkeuring door de Commissie en na consultatie van de oorspronkelijke auteur, ook uitmonden in traceerbare aanpassingen van de begintekst. Na verloop van een aantal jaren, indien het pakket van beschikbare notities groot genoeg is geworden, kan het *Biografisch Woordenboek* eventueel ook onder papieren vorm verschijnen.

Bij het ter perse gaan van dit artikel (april 2013) zijn er een dertigtal notities gepubliceerd op de website van de Academie (www.kaowarsom.be). Laten we hopen dat dit aantal in de komende jaren snel toeneemt.

NOTEN EN REFERENTIES

- [1] Met dank aan Jean-Luc Vellut, Henri Nicolaï, Hendrik Deelstra en Sabine Cornelis voor nuttige opmerkingen bij het overlezen van de ontwerpversie van deze tekst.
- [2] Anne-Marie Thiesse, *La création des identités nationales. Europe XVIIIe-XXe siècles* (Paris, Le Seuil, 2001).
- [3] De bibliografie hierover is ondertussen vrij uitgebreid geworden. Zie bijvoorbeeld: Jo Tollebeek & Tom Verschaffel, „‘A profitable Company’. Het pantheon als historisch genre in 19de-eeuws België”, in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis van de Nederlanden*, **115** (2000): 223-243; Jo Tollebeek & Tom Verschaffel, „Group Portraits with National Heroes: The Pantheon as an Historical Genre in 19th-century Belgium”, in *National Identities*, **6** (2-2004): 91-106; Robert Hoozée, Jo Tollebeek & Tom Verschaffel (Eds.), *Mise en scène. Keizer Karel en de verbeelding van de negentiende eeuw* (Antwerpen-Gent, Mercatorfonds; Gent, Museum voor Schone Kunsten, 1999, 319 pp.); Jeroen Janssens, *De helden van 1830. Feiten en mythes* (Antwerpen-Amsterdam, Meulenhoff, 2005); Jeroen Janssens, *De Belgische natie viert. De Belgische nationale feesten 1830-1914* (Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2001, 269 pp.); Tom Verschaffel, *Beeld en geschiedenis. Het Belgische en Vlaamse verleden in de romantische boekillustratie* (Turnhout, Brepols, 1987); Tom Verschaffel, „Het verleden tot weinig herleid. De historische optocht als vorm van de romantische verbeelding”, in J. Tollebeek & F. Ankersmit (Eds.), *Romantiek en historische cultuur* (Groningen, Historische Uitgeverij, 1996, pp. 297-320); Johannes Koll, „Belgien. Geschichtskultur und nationale Identität”, in M. Flacke (Ed.), *Mythen der Nationen: ein europäisches Panorama* (Berlin, Deutsches Historisches Museum, 1998, pp. 53-77); Marnix Beyen, „Féconder l’avenir par le passé. La politique commémorative de l’Etat belge pendant les années jubilaires 1880, 1905 et 1930”, in G. Kurgan-van Hentenryk & V. Montens (Eds.), *L’argent des arts* (Bruxelles, Editions de l’Université de Bruxelles, 2001, pp. 73-88); Sébastien Dubois & Jeroen Janssens, *La Belgique mise en scène. Symboles, rituels, mythes (1830-2005)* (Bruxelles, Archives Générales du Royaume, 2005); Sébastien Dubois, *L’invention de la Belgique. Genèse d’un Etat-nation (1648-1830)* (Bruxelles, Racine, 2005). Deze opsomming is verre van exhaustief.
- [4] Guy Vanthemsche, *La Belgique et le Congo. L’impact de la colonie sur la métropole des années 1880 aux années 1980* (Bruxelles, Le Cri, 2010).
- [5] Een recente exploratie van dat thema vindt men in Tom Verschaffel, „Congo in de Belgische zelfrepresentatie”, in V. Viaene, D. Van Reybrouck & B. Ceuppens (Eds.), *Congo in België. Koloniale cultuur in de metropool* (Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2009, pp. 63-79).
- [6] Matthew Stanard, *Selling the Tenth Province: Belgian Colonial Propaganda 1908-1960* (onuitgegeven PhD thesis van Indiana University, 2006, hoofdstuk 4).
- [7] ... en voor de Afrikaanse actoren was de aandacht natuurlijk miniem.
- [8] Ligue du Souvenir congolais. *Statuts*, S.l.n.d., 15 pp. Oppericht op 18 maart 1929, bestond het Ecomité van deze vzw uit politieke, kerkelijke en koloniale notabiliteiten, onder meer kardinaal Van Roey en zowat alle ministers. De Raad van Bestuur werd voorgezeten door de voormalige administrateur-generaal van Koloniën, Nicolas Arnold.
- [9] Cf. Véronique Bragard & Stéphanie Planche, „Museum Practices and the Belgian Colonial Past: Questioning the Memories of an Ambivalent Metropole”, in *African and Black Diaspora*, **2** (2-2009): 181-191.

- [10] Ligue du Souvenir congolais, *A nos héros coloniaux morts pour la civilisation (1876-1908)* (Bruxelles, 1931, 291 pp.). Het boek bevat wel tal van foto's van de pioniers. Ook werden de plaatsen opgelijst waar die personen begraven waren.
- [11] Albert Cateaux & Edouard Janssens, *Les Belges au Congo. Notices biographiques* (Antwerpen, Imprimerie Van Hille-De Backer, 1908-1911, 3 vol.). (Dit werk hernam, onder meer, vele biografische notities die voordien waren gepubliceerd in de *Bulletin de la Société royale de Géographie d'Anvers*); H. Depester, *Les pionniers belges au Congo* (Tamines, Duculot-Roulin, 1927). (Bevat enkele biografische notities in de loop van een tekst die voor de rest narratief van aard is.); Léo Lejeune, *Le Vieux Congo. Souvenirs recueillis par Léo Lejeune* (Bruxelles, L'Expansion Belge, 1930). (Geen biografisch repertorium; bevat wel levensverhalen van militaire pioniers in het kader van de kroniek van de militaire campagnes.) Ondanks zijn titel is volgend werk geen biografisch repertorium: Adolphe Burdo & Charles de Martrin-Donos, *Les Belges dans l'Afrique centrale* (Bruxelles, P. Maes, 1884-1893, 3 vol.).
- [12] *Le Congo belge et ses coloniaux. Livre d'or / Belgisch Kongo en zijn koloniale. Gulden boek* (Léopoldville, Ed. Stanley, 1953, XVI + 553 pp.).
- [13] Die studies worden opgelijst in M. Huisman & P. Jacquet, *Bibliographie d'histoire coloniale (1900-1930). Belgique* (Paris, Société de l'histoire des colonies françaises, 1932, 83 pp.).
- [14] Koninklijk Besluit van 4 september 1928. In 1954 werd het Instituut omgedoopt tot Koninklijke Academie voor Koloniale Wetenschappen; in 1959 bekam het de huidige benaming KAOW.
- [15] Marc Poncelet, *L'invention des sciences coloniales belges* (Paris, Karthala, 2008, pp. 264-278).
- [16] Koninklijk Besluit van 16 maart 1925, gecit. in „Note du Secrétaire général en vue de la création d'une Commission de l'Histoire coloniale belge”, in *Bulletin des Séances IRCB*, **23** (4-1952): 1064. Dit KB werd opgeheven door het KB dat het Instituut oprichtte (4 september 1928).
- [17] Volgende paragraaf is gebaseerd op gegevens verstrekt door Fernand Dellicour, „A propos de la 'Biographie coloniale belge'”, in *Bulletin des séances IRCB*, **21** (3-1950): 651-656; voorwoord van dezelfde in het eerste deel van de *Belgique Koloniale Biografie* (Brussel, 1948, vol. I, p. xxxi).
- [18] *Liste provisoire des personnes susceptibles de figurer dans la Biographie coloniale belge et décédées avant 1930* (Bruxelles, IRCB, 1943, 84 pp.). (Met model van het formulier voor de opstelling van de biografische notities.)
- [19] Eglise-Jean Devroey, „Rapport du secrétaire des séances sur l'activité de la Commission de la Biographie coloniale belge pendant l'exercice 1945-1946”, in *Bulletin des Séances IRCB*, **17** (1946): 810. In bijlage ook de lijst van de boeken en tijdschriften die werden geraadpleegd voor de opstelling van de lijst.
- [20] Hieromtrent volgende anekdote: na het verschijnen van het eerste volume, in 1948, liet ene Jean Cloesen aan de redactie weten dat hij nog leefde, hoewel de notitie die — dus onrechtmatig — aan hem was gewijd, beweerde dat hij gestorven was in ... 1896! Cf. Marthe Coosemans, „Cloesen, Jean Hubert (1859-1896)” (*BKB*, Brussel, 1948, vol. I, kol. 239-240, en afzonderlijk erratum in dat volume, d.d. 10 mei 1949).
- [21] *Bulletin des Séances IRCB*, **23** (1952): 247.
- [22] We herinneren eraan dat vol. VII verscheen in drie afzonderlijke delen: VIIA, VIIB en VIIC.
- [23] Pierre Salmon, „Introduction” (*BOB*, Brussel, 1998, vol. VIII, kol. vii).

- [24] Fernand Dellicour, „A propos de la ‘Biographie coloniale belge’” (*op. cit.*, pp. 655-656).
- [25] Fernand Dellicour, „Avant-propos” (*BKB*, Brussel, 1958, vol. V, p. vii).
- [26] Marthe Coosemans, „Lotar, Léon-Jean-Baptiste (1877-1943)” (*BKB*, Brussel, 1955, vol. IV, kol. 542).
- [27] E.-J. Devroey, „Rapport (...)” (*op. cit.*, p. 816).
- [28] Raymond Vanderlinden, „Moulaert, Georges (1875-1958)” (*BKB*, Brussel, 1968, vol. VI, kol. 758-762).
- [29] Behalve de botanicus Walter Robyns (°1901), aan wie deze eer niet te beurt viel omdat hij pas in 1986 overleed.
- [30] Octave Louwers, „Hommage au roi Léopold II, fondateur de l’empire colonial belge” (*BKB*, Brussel, 1948, vol. I, pp. v-xxvii [citaten op pp. v, xiii, xvi, xvii]).
- [31] Algemeen Rijksarchief te Brussel (ARA), fonds KAOW-ARSOM, nrs. 73-85 en 142-143.
- [32] Zie bijvoorbeeld de omvangrijke briefwisseling in ARA, KAOW, nr. 72.
- [33] E.-J. Devroey, „Rapport (...)” (*op. cit.*, p. 812).
- [34] *Ibidem*.
- [35] In dat verband vestigt Jean-Luc Vellut de aandacht op de „recuperatie” van de geschiedenis van het oude koninkrijk Kongo door de katholieke clerici (waaronder Mgr. Cuvelier) die optraden als auteur van vele notities in het *BKB* (sommigen onder hen waren weliswaar historici) („*Les pieuses notices consacrées aux Africains de la côte atlantique contrastent avec les notices moins généreuses consacrées aux Africains musulmans de la côte Est sur qui l’on fit retomber toutes les fautes de l’esclavagisme*”) (boodschap van 17.02.2011).
- [36] Een concreet voorbeeld: in 1952 vroeg E.-J. Devroey (secretaris-generaal van het KBKI) aan zijn confrater H. Barzin, betrokken bij het bedrijf Geomines, om de notitie van twee ingenieurs te schrijven, D. Raffo en A. Xhignesse; eventueel kon de notitie door iemand anders van Geomines geschreven worden. Zie ARA, KAOW-ARSOM, nr. 142, Devroey aan Barzin, 17.10.1952. Raffo is nooit in het naslagwerk terechtgekomen; Xhignesse, die inderdaad ooit bij Geomines gewerkt had, kreeg zijn plaats(je) in *BKB*, vol. IV, kol. 965-966 (met als auteur precies Barzin).
- [37] ARA, KAOW-ARSOM, nr. 142, nota van G. Moulaert in correspondentiedossier met R. Cambier. Emile Van Hencxthoven (1852-1906) was een jezuïet die een controverse rol gespeeld had in de vroege jaren van de Onafhankelijke Congostaat. Zijn notitie in de *BKB* (vol. II, kol. 465-471) is van de hand van J. Van de Castele die ... zelf ook jezuïet was. Zie de recente studie van A.-S. Gijs, „Emile Van Hencxthoven, un jésuite entre Congo et Congolais ... Conflits de conscience et d’intérêts autour du supérieur de la mission du Kwango dans l’Etat Indépendant du Congo (1893-1908)”, in *Revue d’Histoire Ecclésiastique*, **105** (3-4 – 2010): 652-688.
- [38] René Cambier, „Wauters, Alphonse-Jules” (*BKB*, Brussel, 1951, vol. II, kol. 969-972).
- [39] In een ander geval, de notitie betreffende Cecil Rhodes (*BKB*, vol. II, kol. 809-812), was dezelfde Cambier ook op de vingers getikt. Secretaris Devroey en voorzitter van de Commissie Dellicour hadden hem laten weten dat een bepaalde passage (het is niet precies geweten welke) niet aanvaardbaar of delicaat was. Cambier antwoordde: „Je ne vois pas ce que le passage signalé a d’incompréhensible ou de choquant. Cette histoire, qui date de 50 ans, est bien connue et ne peut plus froisser personne” (ARA, KAOW, nr. 142, Cambier aan Devroey, 30.09.1950).
- [40] ARA, KAOW-ARSOM, nr. 143, G. Moulaert aan E.-J. Devroey, 13.02.1957.

- [41] Wellicht niet aan Jadot zelf; maar op dat moment was Jean Stengers al plaatsvervangend lid van de Commissie voor de Biografie (zie *BKB*, vol. V, p. ix). Misschien verwees hij naar hem? We hebben er het raden naar.
- [42] ARA, KAOW-ARSOM, nr. 143, Dellicour aan E.-J. Devroey, 20.12.1956. In een brief van 26.01.1957 drukte Moulaert zijn goedkeuring uit voor dit standpunt: „Je suis tout à fait d'accord avec le Président [...]. La Commission est responsable des publications et doit donc exercer un contrôle judiciaire sur les notices à publier”.
- [43] Marthe Coosemans, „Masson, Fulgence (1854-1942)” (*BKB*, Brussel, 1958, vol. V, kol. 590-591). Vreemd genoeg is de notitie gedateerd 24 april 1953, terwijl de briefwisseling rond de controversiële tekst van Jadot dateert uit 1957. Elke notitie moest toen ook de initialen weergeven van het lid van de Commissie dat de notitie had „nagekeken en goedgekeurd”; ironisch genoeg blijkt dat in voorliggend geval ... Jadot zelf te zijn!
- [44] A. Lacroix, „Coosemans, Marthe (1886-1969)” (*BOB*, Brussel, 1973, vol. VIIA, kol. 149-150).
- [45] ARA, KAOW-ARSOM, nr. 143, Moulaert aan E.-J. Devroey, 24.08.1952.
- [46] ARA, KAOW-ARSOM, nr. 143, Moulaert aan E.-J. Devroey, 13.12.1952. Deze brief van Moulaert reageert op een bespreking die Stengers gemaakt had van volume II van de *BKB*, waarin tekortkomingen werden aangeduid.
- [47] ARA, KAOW-ARSOM, nr. 143, Moulaert aan E.-J. Devroey, 13.02.1957.
- [48] ARA, KAOW-ARSOM, nr. 143, Dellicour aan E.-J. Devroey, 20.12.1956.
- [49] ARA, KAOW-ARSOM, nr. 143, Moulaert aan E.-J. Devroey, 13.02.1957. Dezelfde over een notitie betreffende de militair Henri Hackars (*BKB*, vol. IV, kol. 366-371): „[...] trop de romantisme — mais je n'ose y toucher”. ARA, KAOW-ARSOM, nr. 143, Moulaert aan E.-J. Devroey, 30.05.1956.
- [50] Deze episode wordt aangeraakt in de (wel bijzonder aanvechtbare) notitie over de Belgische officier Hubert Lothaire, die verantwoordelijk was voor de standrechtelijke executie van de Britse handelaar Stokes in 1895. Volgens auteur Alphonse Engels was de eerste een „vaillant officier”, terwijl de tweede „un rôle infâme” gespeeld had. Alphonse Engels, „Lothaire, Hubert-Joseph (1865-1929)” (*BCB*, Brussel, 1948, vol. I, kol. 615-623 [citaat kol. 622]). De naam van de Brit werd overigens verkeerdelijk als Stockes gespeld. Over de ware toedracht van de zaak Stokes-Lothaire, zie D. Vangroenweghe, *Voor rubber en ivoor. Leopold II en de ophanging van Stokes* (Van Halewijck, Leuven, 2005).
- [51] *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis / Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 27 (1949): 864-868 (citaat op p. 868).
- [52] *Revue Historique*, 79 (CCXIV – juli-september 1955): 91.
- [53] *Zaire. Revue congolaise*, IX (8-1955): 872-874. Paquet sprak die bijzonder harde woorden uit betreffende een werk gepubliceerd door de Academie: Léon Anciaux, *La participation des Belges à l'œuvre coloniale des Hollandais aux Indes orientales* (Brussel, 1955).
- [54] Jean Sohier, „Dellicour, Fernand (1881-1968)” (*BOB*, Brussel, 1977, vol. VIIIB, kol. 94).
- [55] G. de Rosenbaum, „Weber, Charles (1875-1952)” (*BOB*, Brussel, 1977, vol. VIIIB, kol. 382).
- [56] Léo Pétillon, „Hemptinne (de), Jean-Félix (1876-1958)” (*BOB*, Brussel, 1977, vol. VIIA, kol. 296).
- [57] Luc de Heusch, „Lumumba, Patrice” (*BOB*, Brussel, 1968, vol. VI, kol. 678-684).
- [58] Jules Chomé, „Kimbangu, Simon” (*BOB*, Brussel, 1968, vol. VI, kol. 576-579).

[59] J. P. Brasseur, *La nationalité belge de statut colonial* (Elisabethville, Editions de la Revue Juridique du Congo Belge, 1941, p. 5): „Il s’ensuit que les habitants du Congo, qui ne sont plus étrangers, sont des sujets belges, parce que soumis à l’Etat belge. Ils ne sont cependant pas citoyens belges de la Métropole, possédant tous les droits et devoirs inhérents à cette qualité”.